

קינה על האקרופוליס: פרויד והעולם העתיק

ורד לב כנען

לזכרו של אבי, דב לב

"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" כקינה

בערוב ימיו, בשנת 1936, כשנתיים לפני שמת בגלותו בלונדון, כתב זיגמונד פרויד את המסה "הפרעת זיכרון על האקרופוליס"¹. פרויד, שהתגורר עדיין בווינה, נענה להזמנה לכתוב לרגל יום הולדתו השבעים של ידידו, הסופר הצרפתי הנערץ, רומן רולן, את המסה המוקדשת לו וכתובה בצורת מכתב פתוח. הטקסט הקצר של פרויד מציע ניתוח פסיכואנליטי לזיכרון חידתי שנותר בו מביקור באקרופוליס שערך בשנת 1904 בלוויית אחיו. בטקסט עולים שני עניינים שונים הכרוכים זה בזה ושאת המכנה המשותף ביניהם ניתן לנסח בזיקתם למקורות התרבותיים והאינטלקטואליים של פרויד. בהצלבת שני הנושאים, מחד גיסא זהותו היהודית של פרויד מבית ומאידך גיסא החינוך הקלסי שקיבל בגימנסיה, מתקבלת תמונת חיים שמעורבים בהם כפילות, שניות וסתירות פנימיות. קו התפר התרבותי שניתן לסמן אותו באופן מטפורי במפגש בין אתונה וירושלים מהווה את שלד עלילת ההיסטוריה הפרטית של פרויד, ומוביל את קוראי הטקסט לסבך הבלתי פתור של סיפור חייו.

החזרה של פרויד אל שני המקורות המכוננים של זהותו המורכבת מתמקדת בקשר בין דמותו של אביו, יעקב פרויד, לבין דימוי נשגב המייצג את העת העתיקה, האקרופוליס. שני הסמלים, האב וההר, בהיותם סימנים מייצגים של עולם שהיה ואיננו עוד, מלבים בפרויד געגועים ומהדהדים אצלו תחושת אובדן שמעוררת רצון להתבוננות פנימית. תמות אלה מספקות בעיניי סיבה ראויה לקרוא יצירה זו כביטוי מובהק של קינה. מחשבותיו של פרויד על אביו המת ארוגות במחשבות על עולם שהיה תמיד עבורו בחזקת בית, אף שלא היה באמת שלו, אלא יותר בבחינת מקום הולדת נכסף. בטקסט שלפנינו זהו האקרופוליס, בטקסטים אחרים זוהי רומא, ושני מקומות אלה הם כמובן מטונימיים לעת העתיקה, לעולם הקלסי של יוון ורומא הנערץ על בני תרבות אירופה, ובמיוחד על בני התרבות הגרמנית שפרויד חש כלפיה יחס דו משמעי, משיכה וזרות כאחד.

1 זיגמונד פרויד, "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" [מכתב לרומן רולן לרגל יום הולדתו השבעים]. תרבות, דת ויהדות: כתבים נבחרים, ה', מגרמנית: נועה קול ורחל ברחיים, תל אביב: רסלינג, 2008, עמ' 228-237.

הקינה של פרויד היא, אומנם, על אביו שמת בשנת 1896, אך לא פחות מכך היא קינה על חייו שהגיעו אל קיצם, ובעיקר על עולם שהולך ונחרב לנגד עיניו בשנות השלושים של המאה הקודמת. אינני מעוניינת לאפיין את "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" כקינה מבחינת הסוגה הספרותית; גם אינני מתייחסת במאמר זה לקינה כאל סוגה ספרותית כל עיקר. החיבור שאני מבקשת לעשות בין הטקסט של פרויד לקינה קשור להבנתי את הקינה כמודוס ספרותי של מצב רגשי. קינה נובעת בראש וראשונה ממותו של אדם, ועל כן מבטאת צער ורגשות אובדן שהמוות מציף בעקבותיו. עם זאת, אין הקינה מייצרת ייצוגי צער. קינה איננה ייצוג של רגש ואף איננה חיקוי של כאב, אלא היא עצמה מצב רגשי הלוּבש צורה ספרותית. קינה היא רגש שדורש קול, יללה, תמלול, ביטוי. קינה איננה סוגה ספרותית, אלא כמו הקומי, הטרגי, או הפרודי, מביעה אספקט של החוויה האנושית, מביאה לידי ביטוי חלק ממנעד רגשי שהוא בלתי נפרד מהחוויה. קריאת "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" כמודוס של קינה מאפשרת לנו לראות כיצד כתיבה ממירה את האבל לפעולת דיבור, מלבישה צורה לכאב כשהיא נשמעת לחוק הדמיון ונותנת לעצמה לזרום עם תנועתם הלא מודעת של הדימויים המציפים את הכותב במהלך הכתיבה. בחינת הטקסט של "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" כקינה מבליטה את תפקידו המרכזי של הזמן בשטף הביטוי. הקינה תמיד קשורה לאובדן ולתחושה החריפה של נוכחות העבר בהווה. בהקשר זה, המסה "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" מספקת ערוץ חיוני לקינתו של פרויד משום שהיא מחברת וממזגת בין נקודות זמן שונות, כמו גם בין נקודות המבט השונות של המטופל (analysand) והמטפל (analyst). פרויד מנתח את עצמו, אך גם מאפשר לעצמי האבל להופיע. פירושו של דבר, המרחב הטקסטואלי שנפתח באמצעות "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" מאפשר את קיומה של שיחת הנפש עם עצמה, המצליבה בין נקודת המבט של ההווה עם זו של העבר.²

מאנטיאוס לאדיפוס

"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" דנה בשתי מערכות יחסים אמביוולנטיות של פרויד: מערכת היחסים עם אביו ויחסו לעולם העתיק. הטקסט מחבר בין שתי מערכות יחסים אלה ויותר מכך מראה כי הן סבוכות זו בזו. דימוי האב של פרויד בלתי נפרד מדימוי העת העתיקה ותפקידה המכונן של העת העתיקה כמקור לזהות התרבותית של פרויד אינו נפרד מתרומתו של האב. מה הקשר בין שני מקורות סמכות הוריים אלה? כדי להבין את החיבור בין שני קצוות תרבותיים אלה עלינו לזכור כי עבור פרויד, כמו גם עבור אינטלקטואלים רבים בני המאה התשע עשרה, העולם הקלסי של יוון ורומא הוא בית, מרחב תרבותי מעורר כיסופים, פיגורה של הורות מזינה ורוחנית. כתיבתו של פרויד משקפת אומנם את התשוקה להגדרת הזהות האירופית המודרנית באמצעות החיבור

2 על קינה כמודוס ספרותי של מצב רגשי ראו: Vered Lev Kenaan, *Pandora's Senses: The Feminine Character of the Ancient Text*, Wisconsin: Wisconsin University Press, 2008, pp. 168-169.

העמוק לעת העתיקה,³ אך עם זאת, יחסו של פרויד כיהודי וינאי בעל מקורות גליציאניים לשורשים הקלסיים נבדל משל הוגים גרמניים אחרים. הבחירה באדיפוס כגיבור המיתי של הפסיכואנליזה יכולה להראות זאת בבירור. ההיקסמות של פרויד מדמותו של אדיפוס ובמיוחד ההתמקדות שלו במפגש הגורלי שלו עם אביו מציעות מודל חדש לבחינת היחסים של המודרניים עם העבר הקלסי.

הפנטזיה האירופית חפצה לראות בקשר בין העת החדשה לעת העתיקה קשר של רציפות, המאפשר לראות באדם המודרני תוצר מובהק של התרבות הקלסית. במאות התשע עשרה והעשרים הקשר בין העת המודרנית לעת העתיקה נבנה פעמים רבות כקשר אורגני, ויותר מכן, הוא נחוה באמצעות דימויים ומיתוסים שונים כקשר בין בניס לאימא אדמה. העת העתיקה הובנתה כאימא מזינה, קרקע רוחנית ממנה צומחת תרבות אירופה. עבור הגל, העת העתיקה הייתה חיונית לבניית הזהות האירופית המודרנית, כפי שניתן ללמוד מן ההרצאה שנשא בתור רקטור בגימנסיום.⁴ על כן, הגל בחר בדמות המיתולוגית של הענק אנטיאוס שהיה מתאבק רב עוצמה, בתור גיבור המתווך בין שני העולמות, העתיק והמודרני. הסיבה לבחירתו באנטיאוס נעוצה בזהותה של אמו. אנטיאוס היה יליד לוב, בנם של האלים פוסידון וגאיה. ואולם, על אף ששני הוריו הם אלים, דווקא הקשר הגופני הייחודי שהיה לאנטיאוס עם גאיה, אימא אדמה, סיפק להגל מטפורה למצב האנושי המודרני. המיתוס מדגיש קשר זה כמקור לכוחו הבלתי נדלה של אנטיאוס. כל עוד רגלו של אנטיאוס נגעה באדמה, נשמר כוחו העצום ואי אפשר היה להביסו בקרב, אך ברגע שניתקו רגליו מן האדמה – איבד את כל כוחו. באמצעות אנלוגיה בין הדמות המיתולוגית של אנטיאוס לבין דמות הצעיר הגרמני, הגל כיוון להעלות סוג של מודעות עצמית מודרנית מעצם טיבה. דמותו של אנטיאוס, לפי הגל, הייתה בעלת ערך פדגוגי חשוב; היא הובילה את הדור המודרני להכיר בזיקתו הפנימית לעולם העתיק. אימוץ נקודת המבט של אנטיאוס (דבר שהיה, אגב, מנוגד לאופיו המקורי של המיתוס היווני), אפשרה להגל להוסיף דגש חדש למיתוס שמאז שלהי העת העתיקה שימש כשופר לאידאולוגיות פוליטיות ותאולוגיות.⁵ באמצעות נקודת מבט רעננה זאת, הגל הפך את אנטיאוס למודל חיקוי אשר הפנים את ערכי התכנית החינוכית המודרנית שלו. בהסתת תשומת הלב של מאזיניו ליחסים הסימביוטיים בין אם לבן, פרשנותו של הגל לסיפור אנטיאוס ציידה אותו בדימוי סוחף שבאמצעותו הדגים את הרעיון שההווה שרוי תמיד בין שורשי העבר, ושהקיום של האדם המודרני מותנה בקיומו של קשר רציף לעת העתיקה.

3 ראו: Richard Armstrong, *A Compulsion for Antiquity: Freud and the Ancient World*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.

4 אני זנה במקום אחר ביחסו של הגל לעולם העתיק. הדברים מבוססים על קריאה בהרצאתו של הגל כרקטור בגימנסיום: Georg W. F. Hegel, "On Classical Studies", *On Christianity: Early*, *Theological Writings*, trans. T. M. Knox, New York: Harper and Brothers, 1961.

5 מאז העת העתיקה המאוחרת, יחסי אנטיאוס עם אמו עמדו בניגוד ליחסי הרקולס עם אביו האולימפי. כך, בעוד שהקשר של הרקולס לאביו מזהה אותו עם רציונליות ושלב גבוה של טרנסצנדנטיות, המשיכה לאם הכטונית מציגה את אנטיאוס כהיפוכו המושלם של הרקולס. השורשיות המקומית של אנטיאוס בעלת אופי פוליטי במיוחד בהקשר של רומא האימפריאלית.

כיהודי אירופי התקשה פרויד, בשונה מהגל, לאמץ לחלוטין את פנטזיית הרצף התרבותי והקשר האורגני עם העת העתיקה. הוא לא היה יכול להרשות לעצמו ליהנות מאשליה של קשר רציף עם העת העתיקה, קשר שמבטא אולי יותר מכול משאלת לב של תרבות, ומדהדה בשכתובו של מיתוס אנטיאוס על ידי הגל. על כן, סיפורו של אנטיאוס אינו מיתוס משמעותי בכתיבתו. לעומתו, מיתוס אדיפוס, הבן, שהיה כה מרכזי בהתפתחות הפסיכואנליזה, הציע תחליף מיתי למודל הבן של אנטיאוס הקשור בגופו לאמו, והעלה במקומו מודל של בן בעל קשר אמביוולנטי להוריו, שיכול להאיר את עינינו גם בשאלת הקשר הדור־משמעי של פרויד לעת העתיקה. המיתוס של אדיפוס מבוסס על מודל אמביוולנטי של מערכת יחסים בין אב ובן: אדיפוס הבן הוא בעת ובעונה אחת גם מחובר להוריו וגם מנותק מהם. אדיפוס, במילים פשוטות, הוא גם בן ביולוגי וגם בן מאומץ. ההיקסמות של פרויד מן המפגש של אדיפוס עם אביו הסתירה ממנו את הרלוונטיות שהייתה יכולה להיות למיתוס אנטיאוס עבור הפסיכואנליזה. כך, באזכור קצרצר של אנטיאוס במכתבו של פרויד לידידו וילהלם פליס, מהדהדת סוגיית הלאום וזרותו התרבותית של פרויד. בעוד קריאתו של הגל מרוממת את אנטיאוס האפריקני למעלה גבוהה יותר כסוכן של ידיעה, הרמיזה של פרויד לקשריו של הענק האפריקני לאמו משמרת את המשמעות המסורתית והופכת אותו לסמל של פטריטיביות גרמנית הזרה לפרויד. פרויד מעלה את הדוגמה של אנטיאוס באופן ספציפי ביחס לעירו, וינה:

ארצה לנסוע לשלושה ימים בזמן הפסחא, אך מעל לכל, ארצה לראותך. אני סובל ממקרה קשה של קדחת האביב, כמה לאור שמש, לפרחים, למעט מים כחולים, ממש כמו אדם צעיר. אני שונא את וינה כמעט באופן אישי, בניגוד לענק אנטיאוס, אני אוגר כוח ברגע שאני מרים את רגלי מאדמת המולדת.⁶

פרויד מתייחס לעצמו באירוניה. הוא מחשיב עצמו כניגודו המוחלט של הענק מלוב. שלא כמו אנטיאוס, פרויד אינו שואב כוח מעיר האם שלו, וינה. זהות ילידית, אוטוכונית, כמו שיש לאנטיאוס זרה באופן מובהק לפרויד. הקשר של אנטיאוס לאמו מבטא, יותר מכול, תחושה ברורה של שייכות למקום, בעוד שפרויד היהודי איננו יליד המקום, איננו בן וינה. הרקע הזר של פרויד דווקא קושר אותו לאנטיאוס, אשר אחרתו מודגשת באמצעות דמותו הענקית ושורשיו האפריקניים. עם זאת, האירוניה העצמית של פרויד מתעלמת מדמיון גלוי זה ומדגישה במקום זאת את נקודת ההבדל ביניהם. פרויד, שלא כמו אנטיאוס, מונע על ידי תשוקה אדירה להפריד עצמו מ"אמו", וינה, ואף אינו מראה שום עניין לפתח רגש של חובת בן לאמו.⁷

6 מכתבו של פרויד לפליס מה-11 במרץ 1900 בתרגום שלי, ול"כ. תרגום לאנגלית מופיע ב-Sigmund Freud, *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904*, trans. Jeffrey Moussaieff Masson, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1985, p. 403.

7 על כך ראו, לדוגמה: Peter L. Rudnytsky, *Freud and Oedipus*, New York: Columbia University Press, 1987. "Uprooting from his birthplace also plays a decisive part in the development of psychoanalysis" (p. 73).

בשנת 1900, דמות האם של אנטיאוס מעוררת רגשות לאומיים. תפיסתו של פרויד את אנטיאוס צומחת ממסורת התקבלותו של המיתוס במחשבה הגרמנית של המאה התשע עשרה.⁸ מבחינה זו, דמותו של אנטיאוס אינה תורמת לקידומה של התפיסה הפסיכואנליטית של מודעות עצמית. דמותו האיקונית של האחר האפריקני לא נרשמה בתודעתו של פרויד שהעדיף על פניו דווקא גיבור יווני, דמות מלכותית, מנהיג ושליט היכול לייצג את עקרונותיה המרכזיים של הפסיכואנליזה. המיתוס של אדיפוס, וליתר דיוק, הגרסה הטרגית שלו מן המאה החמישית לפני הספירה, אדיפוס המלך מאת סופוקלס, העסיקה את פרויד ברציפות לאורך שנות חייו. הקריאה שאני רוצה להציע מחברת את העניין הבלתי נדלה של פרויד באדיפוס לתפקידו כדמות המשמרת יחסים של רציפות וחוסר רציפות בין עבר להווה. יחסי אדיפוס עם הוריו הם תוצר של סבך של זמנים שמערבב ללא הבדלה חוויות עבר והווה. אדיפוס של פרויד, הוא דמות מסקרנת במיוחד מכיוון שהוא מחבר בין העת העתיקה ובין המודרניות כמו אנטיאוס עבור הגל, אבל עבור פרויד חיבור זה משמש עדות למפגש נפשי ופנימי שסיפורו של אדיפוס מאפשר להכיר, המפגש הלא מודע בין מחשבות הווה ועבר. צומת הדרכים המחבר בין קורינתוס, דלפי ותבאי הוא דימוי מרכזי עבור אדיפוס המלך של סופוקלס, מחזה שפרויד הבין כמחבר בין הלא מודע למודע, בין העבר להווה, ואף בין העת העתיקה למודרניות. במחזה העתיק, הדרך שמובילה את הבר הנמלט מהוריו המאמצים (קורינתוס) אל העתיד הלא נודע מצטלבת עם דרך שמובילה אותו גם להיתקל בלי דעת בעבר (תבאי) ובאביו מולידו. הדימוי של הצומת מהותי, אם כן, עבור פרויד כדי לאפיין את המגעים המודעים והלא מודעים עם העבר. הצומת הוא דימוי של חיבור בין זמנים שונים – עבר, הווה ועתיד – וניתן להבינו גם כחיבור במישור הבין-היסטורי. כלומר, הצומת של אדיפוס יכול להיות, בעקבות פרויד, מקום שבאמצעותו ניתן להתחקות אחר יחסי החיבור-ניטוק בין הסובייקט המודרני לעולם העתיק. יחסי פרויד עם העולם העתיק משקפים את בניית יחסיו עם הוריו ומשתקפים בהם. יחסים בין דוריים ותרבותיים אלה (הן אלה בין פרויד להוריו הן אלה בין פרויד לעולם העתיק) מקיימים קשר אנלוגי באמצעות הדהודו של אדיפוס המלך ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס".

מות האב והתעוררות העבר

פרויד לא ראה בעת העתיקה אם מזינה ומכילה, כפי שתפסו אותה ההוגים הגרמנים של המאה התשע עשרה. אין זה פלא, על כן, שכתבתו של פרויד ממוקדת בדימוי אמביוולנטי של הורות.⁹ ליתר דיוק, עבור פרויד מדובר במובן אידיויסינקרטי של אבהות, מובן בעל

8 למיתוס אנטיאוס נוצרו מספר פרשנויות לאומיות במהלך המאה ה-19 כמו גם במחצית הראשונה של המאה העשרים. ניתן לראות זאת, לדוגמה, באחד מנאומיו של אדולף היטלר. ראו: Alex Scobie, *Hitler's State Architecture: The Impact of Classical Antiquity*, College Art Association & The Pennsylvania State University Press: University Park, 1991, p. 20, n. 71

9 על תפקידו הבולט של אביו של פרויד בעיצובה של הפסיכואנליזה עמדו מספר פרשנים שונים: Carl E. Schorske, "Politics and Patricide in Freud's *Interpretation of Dreams*", *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*, New York: Vintage Books, 1981; George F. Mahl,

תפקיד חשוב בפענוח משמעותה החידתית של העת העתיקה בעת המודרנית, דימוי שמתממש בדמותו המסוימת של האב הביוגרפי של פרויד. באופן מוזר, זוהי דווקא דמות לא שורשית, נודדת, לא אוטוכתונית, של יהודי זקן ושברירי ששופכת אור על קשריו הסבוכים והעמוקים של פרויד עם העולם העתיק. התמסרותו של פרויד ללימוד הקשרים הסבוכים של הבן עם האב היא על כן בלתי נפרדת מן המאמץ ההומניסטי לפענח את הזיקה הקיימת בין העת העתיקה והמודרניות. רסיסים של מערכת יחסים זו מוצאים את ביטוייהם בתגובתו של פרויד לאובדן אביו זמן קצר לאחר מותו.

למות אביו של פרויד, יעקב פרויד, ב-23 באוקטובר, 1896, הייתה השפעה מכרעת על חייו וכפועל יוצא מכך על התחום העולה של הפסיכואנליזה. על כך יכול להעיד המכתב שכתב פרויד לידידו פליס רק מספר שבועות בלבד לאחר מות אביו. עדותו העצמית והכואבת של פרויד, "אני חש עתה לגמרי עקור משורשיי"¹⁰, מעבירה לפליס את הרעיון שמות האב עורר בו תחושה עמוקה של תלישות. עם זאת, רגש התלישות אינו מסרס או מחליש כפי שאפקט פעולתו גורם במקרה של אנטיאוס. ההפך הוא הנכון; לפְּרָדה הסופית מן האב אפקט הפוך על פרויד. פרויד מציג את מות האב כאירוע המשמעותי ביותר אשר מוביל את פרויד להפוך לאב המייסד של הפסיכואנליזה. הבנה זו מקובלת באופן כללי על רוב הביוגרפים של פרויד, אשר מייחסים למותו של אביו את הכוח המניע מאחורי ההחלטה של פרויד להתחיל את תהליך האנליזה העצמית.¹¹

לפי מכתבו של פרויד לפליס, מות אביו הבליט קשר פנימי בין הבן לאב: "לכשמת, חייו כבר הגיעו לסופם זמן רב לפני האירוע, אך האירוע עצמו עורר לחיים את כל העבר בעצמי הפנימי"¹². המוות מסמל משמעויות שונות שפרישתן במרחב תלויה בתבניות זמן שונות. מותו של אביו הוא אירוע המסמן את עובדת הסופיות, שאותה פרויד החל לחוות זמן מה בטרם התרחש האירוע הממשי של המוות. המוות מובן, אם כן, כעובדה החותמת תהליך ממושך של דעיכה. בו בעת, מסמן מות האב התחלה, חיים חדשים, אירוע שמניע ומעורר את זיכרון העבר לחיים. העבר המתעורר שולט בהווה הנפשי ובכך מעצב מחדש את אופקי העתיד. זמניות סבוכה זו על תנועתה הדו-כיוונית, אחורה וקדימה, אופיינית לא רק למצבו הספציפי של פרויד, אלא מעבר לכך, לאופן שבו הפסיכואנליזה נמצאת תמיד בתווך ההיסטורי.¹³

"Father-Son Themes in Freud's Self-Analysis", S. H. Cath, A.R. Giowitt and J. M. Ross (eds.) *Father and Child: Developments and Clinical Perspectives*, Oxford: Blackwell, 1982, pp. 33-64; George F. Mahl, "Freud, Father, and Mother: Quantitative Aspects", *Psychoanalytic Psychology*, 2 (1985), pp. 99-113. לאדיפוס, ראו: Rudnytsky, הערה 7 לעיל, עמ' 109-110.

10 מכתב מה-2 בנובמבר, 1896, Freud, הערה 6 לעיל, עמ' 202.

11 מכתבו של פרויד מה-2 בנובמבר, 1896, מובן כראיה להשפעה הישירה שהייתה למות אביו של פרויד על תחילת האנליזה העצמית. ראו לדוגמה: Max Schur, "The Background of Freud's 'Disturbance' on the Acropolis", Mark Kanzer & Jules Glenn (eds.), *Freud and his Self-*Analysis, Jason Aronson: New York, 1979, pp. 117-134. Rudnytsky; הערה 7 לעיל, עמ' 21.

12 מכתב מה-2 בנובמבר, 1896, Freud, הערה 6 לעיל, עמ' 202.

13 "הנטייה ה'היסטורית' היא חלק מעצם מהותה של הפסיכואנליזה - מבחינה תיאורטית ומבחינה תרפויטית כאחת". יוסף חיים ירושלמי, משה של פרויד, ירושלים: מרכז שלם, 2006, עמ' 23. השוו

כמה שנים לאחר מותו של אביו, נטען האירוע במשמעויות חדשות, כפי שניתן לראות מדברי ההקדמה של פרויד משנת 1908 למהדורה השנייה של פירוש החלום. פרויד כותב שמות האב הוא "האירוע המשמעותי ביותר... [ה]אובדן הנוקב ביותר בחייו של כל גבר".¹⁴ לא רק שהצהרה אמוציונלית זו משחזרת את הרקע האוטוביוגרפי שמתוכו צמחה כתיבת פירוש החלום, אלא שמעבר ליצירת מסגרת אוטוביוגרפית, זוהי ללא ספק אמירה פרפורמטיבית, פעולת הנצחה. היא מעניקה כבוד לאב אשר זכרו מגולם – על פי דברי פרויד בהקדמה למהדורה השנייה – ביצירתו האינטלקטואלית של הבן. אם כך, עבור פרויד, "האירוע המשמעותי ביותר... בחייו של כל גבר", מות האב, כרוך, בו בעת, באירוע מכונן נוסף בחייו של פרויד – כתיבתה ופרסומה של יצירת פשר החלום המונומנטלית שלו.¹⁵

גם החומר בספר הזה, הלקוח בעיקר מחלומותיי, חלומות שנסיבות הזמן הפחיתו מערכם או הפכום למיושנים, ובאמצעותם הסברתי את כללי פירוש החלום הוכיח עצמו בעת העריכה מחדש כבעל כוח הישרדות העתיד בפני שינויים מרחיקי לכת. לגבי יש לו לספר זה גם משמעות סובייקטיבית אחרת, שלא יכולתי לעמוד עליה אלא לאחר שסיימתי את כתיבתו. הוא התגלה לי כחלק מן האנליזה העצמית שלי, כתגובתי למות אביו; כלומר, כתגובה לאירוע המשמעותי ביותר, לאובדן הנוקב ביותר, בחייו של כל גבר. משהכרתי בכך, שוב לא הייתי מסוגל למחות את עקבותיה של השפעה זו.¹⁶

השנים שחלפו מאז המהדורה הראשונה של פירוש החלום מעניקות לפרויד מרחק. עתה, במבט לאחור על המהדורה הראשונה, פרויד כותב בסיפוק ש"אני שמח שביכולתי לומר שמצאתי אך מעט שעלי לשנות".¹⁷ אומנם המרחק מן המהדורה הראשונה רק מאשר מחדש את הישגי הספר שלא התיישנו בעקבות הזמן שעבר, אך עם זאת, אותו המרחק גם מאפשר לראות דברים חדשים שלא נראו קודם לכן. כאשר פרויד מהרהר מחדש על הספר מנקודת מבט עכשווית, שמונה שנים מאוחר יותר, התייחסותו לאופייה האישי של עבודתו המדעית משתנה מקצה לקצה. בהקדמה של הוצאה הראשונה משנת 1900 פרויד היה אפולוגטי, אפילו מתגונן במידת מה ביחס לבחירתו להשתמש בחלומותיו. בסופו של דבר, פרויד מסביר כי השתמש בחומרים האישיים בתירוץ שהיה זה מן

עם מייקל רות שכותב ש"העמדה הפרשנית של פרויד מקבלת את מלוא כוחה בשעה שמבינים את הפסיכואנליזה כתאוריה של היסטוריה" ("Freud's interpretative stance is most powerful when one regards psycho-analysis as a theory of history"). Michael S. Roth, *Psychoanalysis as History*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995, p. 33

14 זיגמונד פרויד, "הקדמה למהדורה השנייה", הנ"ל, פירוש החלום, עמנואל ברמן (עורך), מגרמנית: רות גינבורג, תל אביב: הוצאת עם עובד והמפעל לתרגום ספרות מופת, 2008, עמ' 66.

15 פרויד מתייחס לפשר החלום בפתח הדבר למהדורה השנייה כך: "עבודה מסובכת... תשתית". שם, עמ' 65.

16 שם, עמ' 66.

17 שם, עמ' 65.

הכורח כדי להאיר ולהדגים את שיטת הפרשנות שלו. כך הוא כותב שחשיפת חיי הנפש הפרטיים שלו לעיני זרים הייתה מעבר לרצוי לו.¹⁸ בניגוד לקודמתה, ההקדמה של שנת 1908 הציגה גישה אחרת ביחס לחומרים האישיים שבספר. לא זו בלבד שפרויד מראה ביטחון רב יותר בבחירתו הראשונית, אלא הוא אף חושף בדיעבד מודעות חדשה ביחס לממד האוטוביוגרפי שהיה טבוע בפרויקט התאורטי שלו מלכתחילה, ומכיר לראשונה בערך האוטותרפויטי של יצירתו. כך, באיחור הוא מסוגל לראות דבר מה חדש, דבר מה שלא יכול היה להכיר מלכתחילה. ההקדמה הראשונה עוברת בשתיקה על דבר מה חשוב שהאמביציה של פרויד האפילה עליו, שכן היא נשלטת על ידי רצונו של פרויד להציג בצורה מסודרת את מטרת הספר, להוכיח את תרומת החלומות לחקר חיי הנפש. אולם, במבט רטרוספקטיבי, פרויד מגלה שמלבד מטרתו הראשונית המוצהרת במהדורה הראשונה של פירוש החלום, קריאתו העכשווית ביצירה מגלה משמעות חדשה שיכולה הייתה להיחשף רק בחלוף הזמן.¹⁹ ההקדמה למהדורה השנייה מציעה קריאה חוזרת של פרויד במטרות המקוריות של פירוש החלום ומשחזרת מטרות שלא נוסחו בגלוי במהדורה הראשונה ואשר מוצגות כעת כבלתי נפרדות מהטקסט המדעי. פרויד יכול עתה לראות מה שלא ראה קודם לכן, או מה שלא יכול היה לתת לו ביטוי בכתב, והוא שפירוש החלום הוא ספר העוקב אחר תהליך נפשי, "חלק מן האנליזה העצמית שלי" לדברי פרויד, שתחילתו השיטתית מקושרת בפתח הדבר השני עם מות אביו ואשר למעשה ממשיך להתקיים בצורה בלתי פוסקת מעבר לגבולות המהדורה הראשונה של הספר.²⁰

מבחינה זו, הדחף של פרויד לגילוי עצמי הולך יד ביד עם מות אביו. דחיית הגילוי של פרויד נקשרת להתעקשות שלו להיצמד ולהישאר נאמן למטרות האמביציוניות של הספר ולעמידו המבטיח, שעתה מגלה עצמו כתחפושת או אפילו כאלבי. מאחורי מסך הציפיות הגבוהות של הבן מעצמו נמצאת מוטלת דמותו של האב המת. ההבנה המאוחרת של פרויד מקבלת צורה של מחוות הקדשה לזכר האב שהלך לעולמו ומכירה בתרומתו החשובה להתגבשותו של הספר. לכן, התהליך היצירתי של כתיבת פירוש החלום מתגלה עתה כחלק בלתי נפרד ומהותי של עבודת האבל. אבלו של פרויד שמקבל בשלב מוקדם, זמן רב לפני כתיבת הספר, ביטוי של מהלומה קשה העוקרת אותו משורשיו, מקבל עתה משמעות נוספת, משמעות מפרה ומחזקת. כך, במהדורה השנייה מכיר פרויד בחלקו של האב ובתרומתו ליצירת הספר והכאב על מותו מרוכז מעט באמצעות הכרה זו. הכרת התודה של פרויד לאביו היא עדות להבנה של פרויד כי עם מותו של האב סלל פרויד את "דרך המלך" אל הלא מודע.

18 שם, עמ' 63-64.

19 שם, עמ' 66. ניתן לזהות אפקט דומה של "בדיעבד" בקריאה של אלכסנדר גרינשטיין בפירוש החלום מאת פרויד. גרינשטיין מנתח את חלומותיו של פרויד המפוזרים לכל אורך פשר החלום. הוא מעיר בהקדמה שרק לאחר שליקט וארגן את חלומותיו של פרויד, הצליח לראות בבהירות את "האחדות של הארגון הנפשי": Alexander Grinstein, *Sigmund Freud's Dreams*, New York: International Universities Press, p. 16.

20 Rudnytsky, הערה 7 לעיל, עמ' 21. ראו גם: המכתב מה-2 בנובמבר, 1896, Freud, הערה 6 לעיל, עמ' 202.

מבט מהאקרופוליס

ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס", האב המת שב להופיע ולתבוע את תרומתו לחשיפת הלא מודע. פרויד מנתח זיכרון ישן ומזר שנותר חקוק בו ואף המשיך להעסיקו מאז שנת 1904. במהלך סיפור הזיכרון על אודות המסע מטרייסט (טריאסטה) לאתונה שפרויד ערך יחד עם אחיו הצעיר, אלכסנדר, מופיע האב המת באופן בלתי צפוי בעת הטיפוס על האקרופוליס. הופעתו של האב המת מסתברת במהלך הטקסט כמורכבת הרבה יותר ממה שניתן היה לשער והיא אכן מקבלת מקום רב משמעי בניתוח הפרעת הזיכרון של המסע לאקרופוליס. בנקודה זו יש להעיר ולומר דבר מה על מורכבותו של הטקסט "הפרעת זיכרון על האקרופוליס". זהו נרטיב הכתוב בגוף ראשון ומגולל זיכרון אירועים כפי שהיו, אך באותה עת מספק לפרויד אנליזה מנקודת המבט העכשווית. על כן, למספר של הנרטיב הפסיכואנליטי תפקיד כפול: הוא המטופל וגם המטפל. באופן טבעי, אם כן, תפקידו הכפול של המספר מתווה את ייחודה של טקסטורת הסיפור שמשלבת בתוכה יסודות מודעים ולא מודעים ויוצרת חיבורים בין נקודות מבט שונות מן העבר וההווה.²¹ חלקו הראשון של סיפור הזיכרון ממוקם בעיר טרייסט, אשר הייתה מתוכננת להיות נקודת היציאה של האחים פרויד לאי קורפו. בעקבות עצת מכר, שינו האחים את כוונתם המקורית והפליגו לאתונה למסע בן שלושה ימים. חלקו השני של הנרטיב ממוקם באתונה, על האקרופוליס. זיכרון המסע ההוא, פרויד משחזר, המשיך להדהד בראשו זמן רב. הצדדים הרגשיים והמוזרות של אותו זיכרון המשיכו להטרידו באופן מיוחד, והוא הצליח לפתור אותם לבסוף באמצעות האנליזה העצמית שאת מסקנותיה הוא מגיש עתה כתשורה לקוראו הצרפתי. היה זה, אם כן, רק בשלב מאוחר יותר, בשנת 1936, לכבוד יום הולדתו השבעים של רומן רולן, שפרויד התבונן מחדש במסקנות האנליזה שערך, וחזר ונטע אותן בתמונה ספרותית משיכללת. לכן, "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" הוא טקסט גבישי שמתלכדות בו נקודות זמן שונות, טקסט המורכב מרבדים טקסטואליים שונים שנערמו עם השנים זה על גב זה על ידי פרויד. במובן זה, הטקסט משתף את קוראיו בפעולת הזיכרון.

האנליזה של הזיכרון על האקרופוליס לא מתעכבת על ההריסות הארכאולוגיות של האתר. כשהתייר מגיע לאקרופוליס, הנרטיב הפסיכואנליטי מעניק לטיפוס על ההר האולימפי שיא בלתי צפוי; הטיפוס על האקרופוליס מוביל ישירות למפגש עם אביו המת של פרויד. בנרטיב של פרויד, האקרופוליס מתפקד כאתר נפשי המחבר את הבן באופן בלתי מודע עם האב המת. חיבור פתאומי זה, בין הבן לבין אביו שמת שמונה שנים קודם לכן (בשנת 1896), הוא חיבור שמציף עמו חיבורים נוספים בלתי צפויים בין עולמות תרבותיים שונים: היהדות עם העולם הקלסי; הגלציאניות עם הגרמניות; העת העתיקה עם המודרניות. כפי שנראה, הנרטיב של פרויד אינו אנליטי בלבד, כלומר, מפרק את עבודת הלא מודע לגורמיה השונים, אלא אף מאפשר בדרך הסיפורית הייחודית לו לשקף את מרחב הלא מודע או להיכנס אליו באמצעות חיבורים משונים אלה. זוהי דוגמה

21 Mark Kanzer, "Sigmund Freud and the Acropolis", *American Imago*, 26 (1969), pp. 324-354.

לדרך הייחודית שבה הפואטיקה של הלא מודע באה לידי ביטוי בכתיבה האוטוביוגרפית, הספרותית-אנליטית של פרויד.

כך, זרם מחשבותיו על משמעות האקרופוליס, רשמיו האישיים של פרויד מאתר ייצוגי זה של העת העתיקה, מתערבבים באופן בלתי מודע בחוטי מחשבה הנוגעים ישירות לאביו. האתר העתיק, כפי שאני קוראת זאת, מציע לפרויד הרבה יותר מאשר רקע מתאים שעליו נחשפים יחסיו המיוחדים עם אביו. הנרטיב של פרויד מציע בנוסף לכך תובנה חשובה ביחס לקשרים הפנימיים בין העולם העתיק לבין הלא מודע של פרויד. דמות האב יוצרת דיכוטומיה טקסטואלית. האב הוא כוח פנימי לעבודת הטקסט; הוא מותיר סימנים בטקסט, סימני זיכרון, גם בתרומתו לנתקים, כמו גם לקשרים, בין פרויד והעולם העתיק. אין צורך לומר שמלבד התרומה המבנית לפריסתו של הטקסט הפסיכואנליטי, האב משתתף כגיבור ראשי בתכנים החבויים והמפורשים של עבודת הזיכרון. אם כן, ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס", העת העתיקה מופיעה בראש ובראשונה כאתר נפשי שבו יחסיו של פרויד עם אביו, זיכרונות ילדותו, כמו גם תשוקותיו וחרטותיו העכשוויות נמצאים בתנועה מתמדת וחופשית.

פרויד מציג את הזיכרון כביטוי בלתי רגיל, יוצא דופן ופתולוגי של הנפש,²² כלומר, הוא משייך את הזיכרון לסוג תופעה שהיא אחת ממטרות המחקר של עבודתו המדעית. ההרהור על אודות הזיכרון מוביל אותו לאבחון של טיפוס מסוים של הפרעה (störung). ואומנם, הכותרת הגרמנית של הטקסט, "Eine Erinnerungsstörung auf der Akropolis", מתייחסת לנתק מסוים בזיכרון. במסורת הפילוסופיה הגרמנית Erinnerung מובנת כפעולת זיכרון [ה]מאחדת את המציאות עם ידיעתה", וכן "ההופכת את ההווה החיצונית למשהו שהוא שלי".²³ ואילו Erinnerungstörung היא פעולת שיבוש הגורמת לחיץ ולנתק בזיכרון. מצוידים בטרמינולוגיה הזו, נוכל לעקוב אחר תובנותיו הפסיכולוגיות של פרויד כשהוא בוחן דוגמאות של נתק המתרחשות בעת פעולת הזיכרון. על פי תיאורו של פרויד, רגעי נתק אלה חוסמים אפשרות של שקיפות עצמית והכרה ביחס לשטף האירועים. זיכרון המסע אינו מנהיר את העובדה המשונה של אותו מצב רוח מוזר שפקד את פרויד במהלך המסע. הזיכרון נותר מנותק ועל כן חסר מובן; הוא מותיר תחושה זרה ומזרה כאילו אינו שייך לו, כאילו לא קרה לו עצמו כלל. פרויד מדבר על שני מצבי נתק שבאמצעותם הוא מאפיין את תופעת הפרעת הזיכרון: הזרה (depersonalization), ודראליזציה (derealization). שני מצבי נתק אלה מאפיינים את שיבושי הזיכרון וכפי שפרויד מראה, מזוהים עם שני רגעים שונים במסע. האחד מזוהה עם מצב הרוח המשונה

22 "עבודתי המדעית שמה לה למטרה להסביר תופעות בלתי רגילות בחיי הנפש, תופעות יוצאות דופן, פתולוגיות". פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 234.

23 Lucia Ziglioli, "World of Representation and Thought: Hegel on Subjective Knowing", 23 Susanne Herrmann-Sinai & Lucia Ziglioli, *Hegel's Philosophical Psychology*, New York: Routledge, 2016, pp. 104-126. And cf., "Er-innerung is literally an interiorizing by which we become *inne* or aware and mindful of something, take it up into mind, and perhaps allow the thought of it to acquire a certain *Innigkeit*, an intensity and depth". Veronique M. Fóti, "Heidegger: Remembrance and Metaphysics", *Journal of the British Society for Phenomenology*, 15, 3 (Oct. 1984), p. 243

שאפף את האחים בחלק הראשון של הזיכרון, ואילו האחר מזוהה עם מצב הרוח המיוחד שאפף את פרויד על האקרופוליס.

מצב הרוח המוזר עדיין מעורר את תהייתו של פרויד בהווה כשהוא מגלגל במחשבתו את זכר אירוועי טרייסט, שם התייסרו הוא ואחיו בלבטים קשים בתגובה לרעיון הספונטני שעלה בדבר שינוי יעדם והפלגתם המשותפת אל אתונה. האנליזה משחזרת מצב עמום שבו פרויד ואחיו בילו את רוב זמנם בטרייסט בהעלאת "טענות שווא על עיכובים וקשיים בלבד".²⁴ כך, למרות האפשרות האטרקטיבית הצפונה להם בביקור במקום נחשק כל כך, הזדמנות חד פעמית זו התקבלה ברגשות מעורבים ובתחושת עגמומיות לא מובנת. פרויד מנתח את החוויה כדוגמה ל"Entfremdungsgefühl", כלומר, חוויית הזרה וניכור שבתוכה אנו חשים ש"קטע מהמציאות נראה לנו זר, או שקטע מן האני זר בעינינו".²⁵ תחושת ההזרה והניכור בטרייסט חוזרת על עצמה, אם כי בגרסה שונה מעט על האקרופוליס. פרויד מאפיין תחושה זו כטיפוסית למצב הרוח שבו "קטע מהמציאות נראה לנו זר".²⁶ לתופעה זו נותן פרויד את השם דראליזציה והיא מאירה את משמעות החוויה שעולה בחלק השני של המסע, על האקרופוליס.

פרויד, אם כן, חש דראליזציה כאשר הוא עומד על האקרופוליס. כדי שנעמוד על משמעות החוויה יש לתת את הדעת על פרטי התיאור המקדימים את הופעתה בטקסט. פרויד מתאר רגע מסוים אחר הצהריים בשעת בין הערביים.²⁷ זמן ביניים מעורפל של יום שבו האור והיקיצה נמהלים בחשכה ובשינה, ומאפשר להגיגים הבאים להופיע:

לאחר הגעתנו, כשעמדתי אחר הצהריים על האקרופוליס, מקיף במבטי את הנוף, עלתה ברעתי פתאום מחשבה משונה: כל זה קיים אפוא באמת כפי שלמדנו בבית ספר?²⁸

הטיפוס על האקרופוליס והשיטוט בו מובילים את פרויד בסופו של דבר לעצור ולהתבונן סביב, בנוף. הפרטים המוחשיים של תמונת הנוף המתגלה לעיניו אינם נזכרים כלל. הנוף הפתוח, עתיק היומין, מחזיר לחיים זיכרון ילדות. ההתבוננות בנוף המיתולוגי מעוררת את זיכרון המפגש של הילד עם העולם העתיק. במקום לאשש את תחושת המציאות לצופה הנדהם, הזיכרון המוקדם של העת העתיקה מעורר בו ספק, או אפילו תחושה של פקפוק, אולי חוסר אמון במציאות העבר הקדום של האקרופוליס. תמיהה זו מובנת על

24 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 229.

25 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 234.

26 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 234.

27 לאורה מרקוס בוחנת את מטפורת המסע בכתיבתו של פרויד ומאירה על דימוי שעת הערביים. המשחק בין אור וצל קשור בכתיבתו של פרויד לתנועה בין גילוי להסתרה, תכנים גלויים וחבויים, ראו: Laura Marcus, "Introduction: Histories, Representations, autobiographics in the Interpretation of Dreams" Marcus (ed.), *Sigmund Freud's the Interpretation of Dreams: New Interdisciplinary Essays*, Manchester: Manchester University Press, 1999 p. 19.

28 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 230.

ידי פרויד כאופיינית לחוויית ההזרה של המציאות. הניסיון לתאר את החוויה המזרה תובע מפרויד לחלק את הנרטיב בין שני קולות שונים:

ליתר דיוק, הדמות שהעירה את ההערה הזאת הפרידה את עצמה בחדות ניכרת מדמות אחרת שהבחינה בהערה הזאת, ושתייהן השתוממו, אף שכל אחת מסיבה אחרת. האחת התנהגה כאילו תחת הרושם של תצפית חד משמעית; עליה להאמין למשהו שהמציאותיות שלו הייתה עד אז מפקפקת בעיניה [...] הדמות השנייה השתוממה בצדק, משום שלא ידעה שקיומם הממשי של אתונה, האקרופוליס, והנוף סביב, היו אי־פעם מוקד לא־ודאות. הדמות הזאת התכוננה יותר להבעות התפעלות ורוממות רוח.²⁹

פרויד משתמש באסטרטגיה דרמטית שמפצלת את קולו של המספר לשתי פרסונות מובחנות זו מזו. זוהי דרך ראויה, מאמין פרויד, להתמודד עם מצב שבו האני מדבר בלשון כפל המשמעות. עם זאת, אם נבחן מקרוב את העימות בין שני הקולות, ניוכח שלמעשה הם נפרדים זה מזה בזמן. שני הדוברים שייכים לשני תחומים נפשיים שונים המאורגנים לפי סדרי זמן נפרדים. פרויד מאפיין את הדובר הראשון כמי שעליו "להאמין למשהו שהמציאותיות שלו הייתה עד אז מפקפקת" בעיניו. הדובר השני, הוא ממשיך, השתומם בצדק, משום שלא ידע "שקיומם הממשי של אתונה, האקרופוליס, והנוף סביב, היו אי־פעם מוקד לא־ודאות". הקול הראשון עולה מן הלא מודע ומדובב חוויה מימיו המוקדמים של פרויד בבית הספר. הקול השני מייצג את החלק הרציונלי של האני, המגיב בתדהמה לתוכן הלא מודע בהבעת פקפוק וחוסר האמון. כבר בשלב זה של האנליזה של פרויד מתברר שהאתר ההיסטורי של האקרופוליס מסמן מקום התרחשות נפשית המוביל אל תחומי הלא מודע. אם כך, באתר הארכיאולוגי של האקרופוליס מצטלבים שני הקולות, של הלא מודע והמודע, של פרספקטיבות שונות מן העבר וההווה, כמו גם אמונות ישנות וחדשות:

אפשר היה להעז ולהניח, שאמנם כתלמיד גימנסיה היית משוכנע בקיומה ההיסטורי של העיר אתונה ובסיפורים על אודותיה, אבל המחשבה שצצה בראשך בהיותך על האקרופוליס מעידה על כך שבלא־מודע לא האמנת בכך באותם ימים; רק עכשיו רכשת לך בטחון ש"כוחו יפה גם ללא־מודע".³⁰

נראה כי פרויד נוטש את ניסיון הפרשנות הזו וזאת על בסיס חוסר האפשרות להוכיחו: "ההסבר הזה נשמע מעמיק מאוד אבל קל יותר להציעו מאשר להוכיחו".³¹ פרויד, על כן, מעדיף על פניו כיוון פרשני אחר המתבסס על מציאת הקשר בין תחושת הדיכאון שחש בטרייסט שנבעה מהזרה, נתק עצמי (depersonalization) וניכור עצמי (self-alienation) לבין חוויית ההזרה מהמציאות שחש על האקרופוליס (derealization):

29 פרויד, הערה 1 לעיל, שם.

30 פרויד, הערה 1 לעיל, שם.

31 פרויד, הערה 1 לעיל, שם.

"לא, לדעתי שתי התופעות, מורת הרוח בטרייסט והמחשבה על האקרופוליס, שייכות בתוקף זו לזו. התופעה הראשונה קלה יותר להבנה, והיא עשויה לסייע בידינו להבין את התופעה המאוחרת"³².

השלילה החד משמעית של פרויד, ה"לא", מעוררת את תשומת הלב ומעודדת אותנו להעמיד בסימן שאלה את אי המוכחות של ההשערה הראשונית של פרויד, אותה הוא שלל מכול וכול. מדוע בעצם כה קשה לייחס אמינות להשערה שכשהיה תלמיד גימנסיה לא האמין בממשות העולם העתיק בלא מודע? מדוע רוצה פרויד לנטוש השערה זו? פרויד טוען שגישה ישירה ללא מודע אינה אפשרית. לא ניתן לפתוח חלון ולהתבונן במה שחלחל עמוק ללא מודע. הדרך אל הלא מודע היא באמצעות הקשבה לשפת החיבורים והאנלוגיות. על כן, אנו מתבקשים לעקוב אחר החיבור בין שני מצבי הרוח השונים. עלינו לחקור את החיבור בין אירוע הניכור העצמי, הדפרסונליזציה בטרייסט, לבין אירוע ההזרה מהמציאות, הדראליזציה, שהוא חיבור בין שתי האפיזודות של נתק (מן העצמי ומן המציאות ההיסטורית). שתי האפיזודות נובעות מתופעה פסיכולוגית משותפת: מנגנון הגנה שמטרתו להדוף הפרעות מן האגו. פרויד מקשר את התנגדותו בטרייסט לביקור באתונה עם זיכרון הילדות שעלה מחדש על האקרופוליס, זיכרון המפקפק לכאורה בקיום האמתי של העולם העתיק. האנלוגיה בין שני האירועים השונים (טרייסט ואתונה), כמו גם החיבור בין שני הזמנים השונים (הביקור באקרופוליס בשנת 1904 ושנותיו בגימנסיה בווינה בשנות השישים של המאה ה-19) ניתנים לזיהוי מנקודת המבט של ההווה (1936). לשני מקרי ההתנגדות משותפת אותה השלילה: שלילת העולם העתיק.

בטרייסט ההתנגדות לעולם העתיק מופיעה בדחיית האפשרות להגיע לאתונה, המסמלת את העת העתיקה; באקרופוליס, ההתנגדות לובשת דמות של זיכרון עמום מן הילדות, זיכרון המביע פקפוק באמתות העולם העתיק. מבחינה זו, ניתן לראות כיצד בשתי החוויות השונות מופיעה התנגדות דומה בצורת הכחשת קיומה של העת העתיקה. יתרה מזו, אפילו שנים לאחר האירוע, העצמי הרציונלי, האנליטי, עודו משמר את מבנה ההתנגדות, אלא שהפעם עולה ההתנגדות של פרויד בהקשר הפוך: הניסיון שלו להדוף את הפקפוק שלו באמתות העת העתיקה בטענה שאין הוא מתקבל על הדעת. כאן מדברת ההתנגדות בקול ההיגיון, שהרי מדוע תלמיד הגימנסיון יחוש חוסר אמון בקיום הממשי של אתונה או של העולם העתיק? ומדוע, שנים אחר כך בגיל העמידה, ימנע פרויד מעצמו את הנאת הביקור באתונה?

קול ההיגיון העומד מאחורי שאלות אלה, אם כן, איננו יכול לתת ביטוי ולהכיל את השפה המסתורית של הלא מודע המדברת באמצעות ניגודים, הסותרות וחידות. ובכל זאת, כדי לבאר חידתיות זו, פרויד משתמש ברעיון השלילה. הוא יכול, על כן, לזהות כי מאחורי האמירה "כל זה קיים אפוא באמת", נמצאת למעשה הצהרה הפוכה לה מטעמו של הלא מודע: "כל זה לא קיים אפוא באמת". אולם, פירושו של פרויד המסתמך על השלילה אינו חודר עמוק מספיק ועדיין מסתיר מפניו את הדבר שעליו מגונן האגו. כך,

32 פרויד, הערה 1 לעיל, שם.

חילוץ הד השלילה המופיע במשפט "כל זה קיים אפוא באמת" הוא שסולל את הגישה אל הזיכרון. השלילה החד משמעית של פרויד פותחת זרם של אסוציאציות. בשלב זה של האנליזה, פרויד נעשה משתתף פעיל בפעולת הזיכרון ומתחיל למצוא את סימני העקבות שלו עצמו בתוך הזיכרון. תהליך הפענוח של ההפרעה הפתולוגית של הזיכרון מגיע, אם כן, לשיאו כשפרויד מחבר את האקרופוליס לביוגרפיה שלו, ודבר זה מתאפשר כשהוא נזכר כיצד נמזג הנוף העתיק עם זיכרונות ילדותו הענייה. פרויד מתאר שכאשר עמד על האקרופוליס נח מבטו על מורדות ההר ומבלי דעת העלה את תמונת הנוף האורבני של עיר ילדותו, וינה. בפנייה אל אחיו, מועבר המראה הפנימי באמצעות "voice-over", טכניקה המשחרת חוויית רגרסיה:

אתה זוכר איך הלכנו בנעורינו מדי יום ביומו באותה דרך מרחוב [...] לגימנסיה, ובכל יום ראשון לפראטר (Prater) או לטיול אחר בטבע, למקומות שכבר הכרנו היטב, ועכשיו אנחנו באתונה, עומדים על האקרופוליס!³³

המבט מן האקרופוליס המאפשר למורדותיו להתאחות עם רחובות עירו של פרויד הוא הבסיס לגילוי של דבר מה "שאינו נעים ואינו נסבל".³⁴ מה שחמק מן ההכרה, המחשבה, השיפוט וההתנהגות התכליתית³⁵ היה אותו הדבר שההתנגדות המזרה בטריוויה לביקור באתונה ניסתה לחסום מהכרתו. דבר זה ארב לפרויד הקטן כבר בימי בית הספר, אולם המשיכה שלו ללימוד העת העתיקה וההיקסמות שלו מתרבות זו הצליחו להסתיר אותו ממנו. בעודו נזכר באותו מעמד מעורפל על האקרופוליס, מצליח פרויד לבסוף לזהות מה הוא הדבר. וכך, הזיהוי של אותו דבר חבוי (שנקטע אי אז מרצף הזיכרון) מוביל עתה את פרויד לידי הכרה עצמית:

זה קשור לתנאי החיים המצומצמים והדלים בנעוריי. הכמיהה לנסוע הייתה גם בלי ספק ביטוי למשאלה להימלט מהלחץ הזה, משהו קרוב לדחף שמניע כל כך הרבה מתבגרים לברוח מהבית. כבר מזמן היה לי ברור שחלק גדול מהחשק לנסוע, מהרצון להגשים את המשאלה המוקדמת הזאת, נעוץ בחוסר שביעות הרצון שלי מהבית ומהמשפחה.³⁶

"זה קשור", כותב פרויד, ומייחס בכך את האסוציאציה לעבודת הלא מודע. קשירת ההווה לעבר נעשית על הנוף האוטומטי של הלא מודע האורג. חוסר האמון באפשרות לראות אי פעם את אתונה קשור מעצמו, או "נעוץ בחוסר שביעות הרצון שלי מהבית ומהמשפחה". פרויד הולך בעקבותיה של הפילוסופיה הגרמנית כדי להתאים עבורו מחדש את תפיסתה את העולם העתיק כבית שאליו חוזרים, כ-Heimathlichkeit. העולם העתיק של פרויד

33 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 236.

34 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 235.

35 פרויד, הערה 1 לעיל, שם.

36 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 236.

הוא אומנם תחליף לבית ולמשפחה, אבל גם מרחב רוחני שמאפשר לקשור מחדש, לשחזר, להדהד מחשבות על בית, משפחה, וכן, גם מחשבות על אבא. כך, הטיפוס על האקרופוליס לוכד רגע אינטימי המחבר את פרויד מחדש עם חוויה פנימית עמוקה. כיצד יכול האתר של האקרופוליס, הנוף העתיק שמחיה את מובניה ההיסטוריים הרחוקים והמיתולוגיים של העת העתיקה לפתוח מרחב אינטימי וכה פרטי של סובייקטיביות מודרנית?

הפקפוק בקיומה של העת העתיקה אינו מעמיד בסימן שאלה את העת העתיקה (כאן, יש לזכור את התמטיקה של – Erinnerung), אלא תוהה על עומק הקשר של פרויד לאתונה ולעולם העתיק. כלומר, העניין הוא לא אם הילד, זיגמונד, פקפק אי פעם בקיומו של העולם העתיק, אלא אם פרויד יכול להתקיים באופקים התרבותיים שנפתחים על ידי העולם העתיק. מה שמועלה בספק, אם כן, איננו העולם העתיק אלא מקומו של פרויד ביחס לעת העתיקה. נראה לי שפרויד מבין זאת, גם אם בצורה מרומזת. "אין זה נכון שבשנות לימודי בגימנסיה פקפקתי בקיומה הממשי של אתונה. אכן פקפקתי בכך שאוכל אי פעם לראות את אתונה" (שם, עמ' 236), הוא כותב. פרויד מדגיש את פעולות הראייה וההליכה כפעולות גופניות שמבליטות את האספקטים האישיים של החוויה באקרופוליס. אכן, הטיפוס על האקרופוליס הנכסף הוא פעולה של ניכוס המאפשרת לאקרופוליס, במידה מסוימת, להדהד באופן סימבולי כ"שלו": שוב מונח מבטנו על הרגל הנוגעת באדמה העתיקה. אבל, כפי שהצעתי בהקשר של מיתוס אנטיאוס, העצמי של פרויד חש מנותק ועל כן אינו מסוגל לזהות במגע רגל זה זיקה ליסוד אימהי המחבר אותו לעת העתיקה. פרויד, הבן, אינו יכול למצוא באתונה את האם, אבל המשיכה הבלתי נכבשת שלו לקשר פנימי ומולד, יחד עם הכישלון למצוא אותו, מביא ללידתה של מטפוריקה אחרת, תמונה אבהית מובהקת: יחסיו עם העולם העתיק מקבלים את צורת היחסים האמביוולנטית עם אביו הגליציאני.

על רקע העלייה אל האקרופוליס שמנציחה עבור פרויד באופן סימבולי את המצב שהבן עלה על אביו, מבין פרויד שמשיכתו משחר ילדותו לעולמה של העת העתיקה הייתה זרה למקורותיו היהודים:

כבר בהעלאת הנושא של יוון והאקרופוליס יש רמז לעליונות הבנים. אבא שלנו היה סוחר, לא הייתה לו השכלה תיכונית, אתונה לא הייתה משמעותית במיוחד עבורו.³⁷

לא מאביו ירש פרויד את המורשת הפילהלנית. פרויד התאהב בעת העתיקה הקלסית ללא קשר, ואולי על אף, חינוכו המוקדם בבית. עם זאת, למרות שהאותנטיות של 'שורשיות נרכשת' ביחס לעת העתיקה מועמדת בשאלה, הנרטיב של פרויד מגלה בכל זאת, בניגוד ללוגיקה שלו, שהעת העתיקה היא הקשר המרכזי למקום העמוק ביותר של עצמיותו. "המצב הנדון", פרויד כותב, "מקיף את אישיותי, את האקרופוליס ואת תפיסתי אותו".³⁸

37 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 237.

38 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 233.

המשיכה של פרויד לעת העתיקה קשורה, על כן, (גם אם באמצעות קשר ניגודי) לדימוי של ילדות דחוייה ודלה. הטקסט של פרויד מדבר בלשון כפולה: מחד גיסא, המציאות של נחיתות תרבותית ומחסור כלכלי משמעם ניתוק מהעולם העתיק, אולם מאידך גיסא, זהו דווקא החיבור הגופני לאקרופוליס, מגע הרגליים באדמת ההר המאפשר את הצפת זיכרון הילדות של פרויד.

parvis componere magna

עצם העובדה שהשהות על האקרופוליס אפשרה את הגישה אל זיכרון הילדות והחזירה את נוכחות האב המת מצביעה על כך שהמסלול אל האקרופוליס הוא גם "דרך המלך אל הלא מודע". ניתן לראות זאת באסוציאציה חופשית שפרויד חולק עם אחיו והקושרת שוב את אביהם המת לביקורם העכשווי על האקרופוליס:

אז, על האקרופוליס יכולתי לשאול את אחי: אתה זוכר איך הלכנו בנעורינו מדי יום ביומו באותה דרך מרחוב... לגימנסיה, ובכל יום ראשון לפראטר (Prater) או לטיול אחר בטבע, למקומות שכבר הכרנו היטב, ועכשיו אנחנו באתונה, עומדים על האקרופוליס! באמת הרחקנו לכת! ואם מותר להשוות קטנים לגדולים, האם לא היה זה נפוליאון הראשון שבעת הכרתו לקיסר בנוטר־דאם פנה לאחד מאחיו, מן הסתם יוזף הבכור, והעיר: "מה היה Monsieur notre Père אומר על כך לו היה יכול להיות כאן עכשיו?"³⁹

הטיפוס על האקרופוליס נדמה כיוצר אפקט גרנדיוזי של טרנספיגורציה, חוויה מרוממת של האלהה שבאסוציאציות החופשיות של פרויד נקשרת להכתרה של נפוליאון בשנת 1804. ההחלפה של האקרופוליס בקתדרלת נוטר־דאם, העלייה בהר וההכתרה מוצמדים זה לזה כך שדמויותיהם של פרויד ונפוליאון מתמזגות זו בזו. כשם שפרויד, מאה שנים מאוחר יותר, יפנה לאחיו אלכסנדר כדי להזכיר לו את המקור הצנוע שבאו ממנו, כך גם נפוליאון באירוע של ההכתרה מפנה אל עבר אחיו הערה סנטימנטלית. בקריאה בשם אחיו של נפוליאון, "יוסף" (פרויד כותב: "מן הסתם יוזף הבכור"), האנקדוטה מחייה את אביו של פרויד, יעקב, אביו התנ"כי של יוסף. נפוליאון מדבר צרפתית עם האב, אבל פרויד מתרגם את הערת הקיסר לגרמנית מלבד שלוש המילים שהוא משאיר בשפת המקור, צרפתית: Monsieur notre Père. כך, בשחזור הביטוי המקורי פרויד מלביש את Vater עם המינוח הצרפתי – Père.⁴⁰ באמצעות הרמיזה לאפיזודת ההכתרה, העלאת זכר האב בשפה שאיננה שפת האם של האחים המחליפה את Vater האינטימי, בונה הנרטיב של פרויד את הכניסה אל המתחם העתיק של צומת הדרכים המיתולוגית.

39 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 236.

40 ראו: הדיון על אודות המעבר מגרמנית ללטינית ביחס לעירום של אמו, Rudnytsky, matern nuda. הערה 7 לעיל, עמ' 74.

ההשוואה שעורך פרויד בין שתי האפיזודות נושאת סימנים של מבוכה מודעת לעצמה, אבל צורת האנלוגיה כשלעצמה בין האירוע ההיסטורי והפרטי היא פיגורה טיפוסית בספרות הקלסית: "ואם מותר להשוות קטנים לגדולים". אריגת טופוס ספרותי מסורתי אל תוך הטקסט המודרני, היא מניירה רטורית של פרויד שראוי להשתהות עליה. טופוס ההשוואה מופיע שוב ושוב לכל אורך ההיסטוריה של ספרות אירופה בסוגי כתיבה שונים. מספר לא מבוטל של דוגמאות דומות בוודאי הרכיבו, בחלקן, את זיכרוננו הספרותי של פרויד.⁴¹ מבין הדוגמאות הספרותיות של שימוש רטורי באנלוגיה מסוג זה בספרות העתיקה, זיכרון אחת מהן המופיעה ב"אקלוגה הראשונה" של ורגיליוס מהדהד ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" ללא ספק בחזקה.⁴² כשפרויד כותב בגרמנית "Und wenn man so Kleines mit Größerem vergleichen darf", מהדהדת אצל הקורא האמון בספרות הקלסית גרסתו הלטינית של המשפט המכיל את אותו מבנה של צורת השוואה וחושף קשר מפתיע בין שני טקסטים שונים בתכלית, בין פרויד לוורגיליוס, בין העת העתיקה לעת המודרנית, קשר שהוא תוצר מובהק של המבנה הטמפורלי של הלא מודע. ואומנם, נקודות דמיון מעניינות מתגלות ברגע שהאנלוגיה של פרויד מוצמדת להשוואה הידועה של ורגיליוס: *parvis componere magna*.⁴³

אבל לפני שאנו עוברים לדון בנוכחות הנסתרת של "האקלוגה הראשונה" של ורגיליוס ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס", יש לדרוש את עצם החיבור של דבר מה קטן לגדול כביטוי מובהק של הלא מודע. קודם כול, זיקתה של האנלוגיה ללא מודע היא בהיותה השוואה שדורשת הבהרה. השוואות מסוג כזה יוצרות קשרים שאינם ברורים מאליהם, קשרים שעל הסף נראים בלתי סבירים בעוד שהנתק בין הדברים המשווים נראה סביר יותר. לאוזן השומעת קשרים אלה נשמעים חידתיים, מפתיעים ומעוררי התנגדות. האנלוגיות בין דברים כה שונים מעוררות תהיות שתובעות לעיתים הסברים אפולוגטיים, הצדקות ומגננות. ההשוואה של דברים קטנים לגדולים מערבת רגשות אמביוולנטיים כמו מבוכה, חוסר הלימה ואף אשמה. רגשות אלה מעלים על פני השטח יריבות סמויה בין דברים קטנים לגדולים. עצם פעולת החיבור בין דברים שונים מעמידה את נקודות הדמיון ביניהם בסימן שאלה. האם הדברים העומדים זה מול זה ביחס של יריבות והשוואתיות אכן דומים?

הקשרים בין "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" ו"האקלוגה הראשונה" של ורגיליוס

41 בהיסטוריה העתיקה, האנלוגיה בין דברים קטנים לגדולים קשורה להבדלי זמן ומרחב גאוגרפי כמו, לדוגמה, אצל הרודוטוס 10.2. דוגמה לשימוש בנוסחת ההשוואה בין שני קרבות שונים מבחינת זמן ומקום, ראו: תוקידידס 36.4. בשירה הפילוסופית של לוקרטיוס נוסחת ההשוואה משמשת כאסטרטגיה פואטית פילוסופית לשם יצירת קשר בין החלקיקים לבין תופעות גדולות. ההשפעה של לוקרטיוס ניכרת בשירתו של ורגיליוס המשתמש בפיגורה הרטורית בגאורגיקה (176.4) לשם האנלוגיה בין חיי הדבורים לבני האדם.

42 האקלוגה הראשונה הייתה מוכרת לפרויד מימיו בבית הספר. האקלוגות של ורגיליוס נכללו בלימודי הגימנסיום של פרויד, ראו לדוגמה: Moshe Gresser, *Dual Allegiance: Freud as a Modern Jew*, Albany, NY: State University of New York Press, 1994. על המרכזיות של האקלוגה הראשונה בתודעה התרבותית האירופית ראו: Ernst R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1973, p. 190.

43 ורגיליוס, הערה 42 לעיל, אקלוגה 1.23.

מתחילים ממעשה הצימוד המשונה, משפת האנלוגיה של פרויד, מן השימוש שעשה באותה קונבנציה רטורית הידועה כל כך משירו של ורגיליוס. ואולם, תוך כדי זיהוי הקונבנציה הלשונית המחברת בין שני הטקסטים, מתגלים בקריאה השוואתית כוללת יותר ממדים נוספים של קשרים המחברים את הטקסט המודרני של פרויד עם זה של ורגיליוס. מי אחראי לקשירות סמויות אלה בין הטקסט המודרני לעתיק? האם הן אומנם תלויות בלא מודע של פרויד בלבד, או שמא הן תוצר של נקודת המבט העתידית של הקוראת העכשווית? שתי האפשרויות אינן מציעות תשובה הולמת. קשרים אלה נארגו בהסתר על ידי הלא מודע, זה האחראי לחיבור של הווה (שהפך בינתיים לעבר), "האקלוגה הראשונה" של ורגיליוס, עם העתיד שלו, הטקסט של פרויד. הלא מודע, עלינו לזכור, נזקק לבמה של העתיד.

זיהוי ההדהוד של האנלוגיה של ורגיליוס בטקסט של פרויד יוביל אותנו כעת לחשוף נקודות דמיון נוספות הקושרות בין שני הטקסטים במישור התמטי והאסתטי. משיכת תשומת הלב להדהודים החוזרים של האנלוגיה הוירגיליאנית, *parvis componere magna*, בגרסת המקור של פרויד בגרמנית (כמו גם בשפע תרגומי המסה של פרויד לכל יתר השפות), מהותית להכרת הבמה העתידית של הלא מודע של פרויד. מתחת לאופק המשמעות העתידית של "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" חבוי העולם העתיק על הופעותיו הספציפיות, האקרופוליס ו"האקלוגה הראשונה". מה שמגלה הטקסט "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" הוא שלמרות חשיפת הנתק המולד של פרויד מהעולם הקלסי, הלא מודע של פרויד תוסס ומלא בדימויים ובחומרים ספרותיים שאובים מן הספרות העתיקה.

הקשר העמוק שמתגלה בין "האקלוגה הראשונה" ל"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" מצוי בעצם חיבורו של הטקסט של פרויד כמכתב לרגל יום הולדתו השבעים של ידידו. "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" היא אגרת המחברת בין שני ידידים ומעוררת בפרויד בן השמונים תוך כדי כתיבתה את זיכרון המפגש הספרותי בין שני מכרים זקנים ב"אקלוגה הראשונה". יתרה מזו, ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" משחזר פרויד אירוע טראומטי מודרני באמצעות יצירה מחדש של הפרעות זיכרון שמופיעות בטקסט העתיק של ורגיליוס. כדי שנוכל לעמוד על הקשרים המעניינים האלה בין שני הטקסטים יש להבין את ההקשר הפוליטי המחבר באופן סמוי בין הטקסט של פרויד לזה של ורגיליוס. לשם כך, עלינו לשים לב לממד ההיסטורי המסוים שבו מעוגנים האקלוגה של ורגיליוס והמסגרת הפסטורלית של הסוגה הספרותית שלה ולהבין את זיקתם לשנת 1936.

"האקלוגה הראשונה" שותקת אומנם לגבי חלק מן האירועים הפוליטיים שקדמו לזמן כתיבתה, אך עם זאת השפעתם של אחדים מהם ניכרת ברקע המפגש בין שני המכרים הכפריים, טיטירוס ומליבויואוס: רצח יוליוס קיסר הביא למלחמות אזרחים ובעקבותיהם להפקעת האדמות והבתים של חלק מאזרחי איטליה וזאת כדי להעבירם לחיילי צבאות הטריאומפיראט השני. החוויה הטראומטית – הפקעת האדמות בשנת 42 לפנה"ס – מרכזית לאקלוגה הראשונה ואף משבשת את המסגרת הפסטורלית שלה. בנותנה קול למצוקות השעה, "האקלוגה הראשונה" יוצרת שיבוש פוליטי בסיטואציה הבוקולית. "האקלוגה הראשונה" יכולה להיקרא כאקט פוליטי של הפרעה. ורגיליוס

משבש את הקודים המסורתיים של השיח הפסטורלי משום שהוא מכתים אותו בהווה המאיים על המציאות הפוליטית ברומא בזמנו, וכך באקלוגה זו מופר השקט הא-זמני הפסטורלי. פלישת דאגות השעה הפוליטיות מעניקה קול לחרדות מודחקות של המזג הפסטורלי.⁴⁴

מאפיין זה הופך את "האקלוגה הראשונה" של ורגיליוס לחדשנית, במיוחד לאור החיבור הנועז שלה בין תפיסות זמן אוטופיות והיסטוריות. ב"אקלוגה הראשונה", הפוליטי מטיל צל כבד על הפסטורלי: הוא מרחף באופק ומנבא את דעיכתה הסופית של הרפובליקה הרומית. ורגיליוס משתמש ברקע הפסטורלי כדי להציג מפגש בין שני רועים זקנים, או יותר נכון, שני איכרים איטלקים, טיטירוס ומליבויאוס. הדיאולוג מגלה אי שוויון בין מליבויאוס, שאימת מציאות הפקעת האדמות מרחפת מעליו, לבין טיטירוס, שהצלח להיחלץ מהסכנה. מליבויאוס משווה בעצב את מצבו לחייו הרגועים של טיטירוס, ומבכה את מנוסתו העתידית מארץ אבותיו: *nos patriam fugimus; tu, Tityre, lentus in umbra* ("אנו את גבול המולדת נוטשים, את שדותינו־אהבנו, אנו גולים, ואתה – טיטירוס, בצל מתרגע", אקלוגה 4.1).⁴⁵ השיר בעל אופק מאיים; צללים מופיעים בתחילתו וגם בסופו של השיר. לצללים תפקיד סמנטי כפול של נעימות ואיום: הם מסמנים שני שדות משמעות שההבדל ביניהם מתעמעם בשל המסמן המשותף, צל (*umbra*). בניגוד למליבויאוס, טיטירוס נותר קשור לאדמת איטליה. הוא שוכב תחת עץ רחב עלווה. הצל הקריר מטונימי לחייו המוגנים, אבל גם סימן טיפוסי של "המקום הנעים" (*locus amoenus*), המרחב הפואטי של השירה הפסטורלית. המזג הרגוע של הפסטורלי שהמילה *umbra* מסמנת נשבר מהעת שטיטירוס מתחיל להיות מודע, לקראת סופו של השיר, לכך שעבר זמן. אז הצל הרך והקריר, ה-*umbra* האידילי של הבית הראשון שסיפק מפלט מחום היום מתפוגג, משנה משמעות והופך לצלמוות, לחשכה. כאשר יורד הערב, ה-*umbra* המגונן על טיטירוס מתחלף ב-*umbræ*, צללים אלביתיים בעלי חזות מאימת המתוארים על ידי טיטירוס בזוג הטורים האחרון:

*et iam summa procul villarum culmina fumant
maioresque cadunt altis de montibus umbrae* (Ec. 1.83-4)

כבר מגגות החוות במרחק העשן מיתמר לו,
כבר מתארכים הצללים הנופלים מן ההר הגבוה

44 רק לעיתים נדירות מציגה השירה הפסטורלית תמונה מושלמת של החיים בטבע; באמצעות מבנה בינרי ואנלוגיות הייצוגיים הפסטורליים מציעים מורכבות של הטבע האנושי בתוך מסגרת של יפי הטבע. ראו הדיונים של: Charles Segal, *Poetry and Myth: Essays on Theocritus and Virgil*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2014; Katherine Gutzwiller, *Theocritus' Pastoral Analogies: The Formation of a Genre*, Madison, Wis.: Wisconsin University Press, 1991 וירגיליוס, "ארבע אקלוגות", מרומית: עמינדב דיקמן וודו ווייסרט, הליקון - סדרה אנתולוגית 45 לשירה עכשווית, 21, (1991), אמיר אור (עורך), האקלוגה הראשונה, עמ' 82-95. כל התרגומים להלן מובאים ממקור זה.

הצללים המלנכוליים של הערב יורדים מן ההרים ומשנים באופן דרסטי את מצב רוחו הפסטורלי חסר הדאגות של טיטירוס. הצללים הארוכים המוטלים מן הגבהים משרדים סימני סכנה ומוות. נדמה שכשטיטירוס בוחן את הצללים החשוכים, מגיעה גם ההכרה כי "the times they are a changing", אך התפכחות זו נותרת בגבולות החוויה החזותית, האסתטית. טיטירוס שם לב לעמימות הצללים. הוא מצביע על חוסר מהימנותם: הם נראים ארוכים יותר מן האובייקטים האמתיים. עם זאת, טיטירוס נמנע מלהשיר מבט אל המשמעות הטמונה בתפנית הפוליטית שהתרחשה לא מכבר. הוא סובל באופן קשה מפקפוק במראה העיניים, הכחשת המציאות (דיראליזציה). יתרה מזו, גם תגובתו למליבויאוס, שעל פניה מביעה חוסר רגישות, היא דוגמה מובהקת להפרעת זיכרון קשה:

ante leves ergo pascentur in aethere cerui
 et freta destituent nudos in litore piscis
 ante pererratis amborum finibus exul
 aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
 quam nostro illius labatur pectore vultus. (Ec. 1.59-63)

קִדְם צבאים קלילים ירעו במרומי־הרקיע,
 חופה יקיא את רגיו הים, מגלים מן המים,
 קִדְם, גולה מגלילו ומחליף את ארצו באחרת,
 ישת הפרתי מי־סאון וישתה מי־הפרת בן־גרמניה,
 עד שתמחה שכחה את תמונת תארו מחזי־בי!

טיטירוס ממוקד בהבעת הפנים של מושיעו, אוקטביאנוס, או אולי בחזותה של העיר רומא,⁴⁶ אולם בכל מקרה נראה שזיכרונו מדלג, או שמא מעלים ומדחיק, את תחילת השיחה בינו לבין מליבויאוס. האם שכח שמליבויאוס הוא גולה, exul? האם מילותיו של מליבויאוס nos patriam fugimus (Ec. 1.4) ("אנו את גבול המולדת נוטשים") נמחקו מזיכרונו ופסקו להדהד בתודעתו? האם ייתכן שטיטירוס נאטם לדאגה החמורה של בן שיחו ומשתמש במילה "גולה" ביומיומיות משונה, או לשם שנינות רטורית, תוך שהוא מתעלם ממשמעותה החמורה של המילה בעולמו של מליבויאוס? בעניין זה, מעיר וונדל קלאוזן שהמילה "גולה" אמורה לעורר בקורא של ורגיליוס את הקישור למליבויאוס ולחבריו הגולים מאדמתם.⁴⁷ לעומתו, טיטירוס אטום, או אינו קשוב למשמעויותיה אלה. מנוסתו של מליבויאוס מאדמת האבות היא אומנם עובדה, אולם המציאותיות של עובדה זו מוכחשת בצורה משונה כפי שמראה הפיגורה הרטורית המוגזמת (adynaton) של טיטירוס. גלות, אנשים עקורים, הגירות כפויות – אלו רק אפשרויות דמיוניות שנותרות חסרות ממש בעולם המציאות הפסטורלי של טיטירוס.

46 זו היא, למשל, הפרשנות שמוצעת על ידי מאייר: Roland Mayer, "Impressions of Rome", *Greece and Rome*, 54, 2 (Oct 2007), pp. 156–177.

47 Wendell Clausen, *A Commentary on Virgil's Eclogues*, Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 55

החלחול הדק של הפוליטי לאנליזה העצמית של פרויד ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" קושר אותו ל"אקלוגה הראשונה" של ורגיליוס.⁴⁸ ההקשר הפוליטי, עליית הסוציאליסטים הלאומיים בגרמניה ואוסטריה, "פעל" – טוענת מרים לאונרד – "ככפתור הפעלה על זיכרוננו של פרויד". והיא מדגישה: "לאור המתחולל מן הבחינה התרבותית לאומית, אין זו מקריות כלל, שהזיכרון הזה הופיע מחדש בתודעתו של פרויד בשנת 1936".⁴⁹ לנוכח עליית האנטישמיות במהלך שנות השלושים של המאה הקודמת, החמירה דאגתו של פרויד והשפיעה על גילויי רבדים חדשים בהתפתחות זהותו היהודית.⁵⁰ למרות זאת, מכתבו לרומן רולן חומק מאזכור מפורש של הזמנים המעיקים של שעת חיבורו. לאור ההיעדר המטריד של ההווה התרבותי-לאומי, פנייתו האישית של פרויד לרומן רולן בסופו של המכתב מושכת את תשומת הלב של קוראיו:

וכעת לא ייפלא בעיניך מדוע זכר חוויית האקרופוליס מטריד אותי לעתים קרובות כל כך. מאז זקנתי ואני עצמי זקוק לסלחנות וכבר איני יכול לנסוע.⁵¹

כיצד נוכל להבין את פסקת הסיום של מכתבו של פרויד, אם לא כניסיון לפתור את בעיית הפרעת הזיכרון? שהרי ללא הסוף שבא במפתיע, הטקסט של "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" נראה כדוגמה מובהקת של הפרעת זיכרון. ללא הפסקה המסיימת, זיכרון פרשת העבר המתפרש לכל אורך המסה מונע מן ההווה המאיים להבליח החוצה. המסה של פרויד מציגה שכבות טקסטואליות רבות. "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" מחברת נקודות מבט שונות המתייחסות לשלבים שונים בחייו של פרויד: ילדות, ימי בית הספר, הצלחה מקצועית בשיא החיים ולבסוף זקנה כואבת שלפניה עתיד מטלטל בווינה של שנות השלושים.⁵²

לאונרד מתייחסת לעדותו העצמית של פרויד על אודות חוסר יכולתו לנוע בדרכים בשנת 1936 בשל בעיות הגיל ובריאות רעועה כניסיון מעודן לומר דבר מה מעבר למה שהטקסט מצנזר או שותק ביחס אליו. את בריאותו הלוקיה של פרויד המונעת ממנו את אפשרות המסע היא קושרת למכשולים חיצוניים מטעם חוקי ההגירה שנאכפו על ידי ממשלות שונות בשנות השלושים. עם זאת, פרויד שם את הרגע ההיסטורי של שנת 1936 בסוגריים, ודווקא משום כך גורם לקורא להיות רגיש במיוחד להיעדרה של השעה מן הטקסט ולחוש בהיעדרה כתוצר של פעולת הצנזור של פרויד. לכאורה הזיכרון

48 החיזיון העתידי המאיים של "האקלוגה הראשונה" משך את השירה המודרנית שניצבה אל מול התפנית התרבותית והפוליטית בשנות השלושים של המאה הקודמת. ראו למשל: הדיון בהתקבלות של האקלוגה הראשונה בשירה של המאה העשרים: Theodore Ziolkowski, "Twentieth-Century Variations on Eclogue 1", Michael Paschalis (ed.), *Pastoral Palimpsests: Essays in the Reception of Theocritus and Virgil*, Heraklion: Crete University Press, 2007, pp. 155–170

49 Miriam Leonard, *Socrates and the Jews: Hellenism and Hebraism from Moses Mendelssohn to Sigmund Freud*, Chicago, IL: University of Chicago Press, 2012, p. 187

50 על זהותו היהודית של פרויד ראו: ירושלמי, *הערה 13 לעיל*.

51 פרויד, *הערה 1 לעיל*, עמ' 237.

52 ראו גם: Peter Brooks, *Enigmas of Identity*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011, p. 149.

של פרויד מן הביקור באקרופוליס מושך אותו לאחור לתקופה אחרת, לזמנים אחרים (לפני מלחמת העולם הראשונה). אבל, דווקא משום כך, כתיבת הזיכרון והאנליזה שלו במכתב לרולן שנכתב שלושים ושתיים שנים לאחר המסע לאתונה יוצרת הפרעת זיכרון טקסטואלית חריפה לא פחות: הקשרו ההיסטורי-פוליטי של המכתב דורש מקוראיו, וזאת בניגוד להזמנתו המפורשת לשהות בעבר, להיות מודעים, לא פחות, לפלישה התת-קרקעית של ההווה המטריד של פרויד. לכן, המכתב של פרויד, ממש כמו "האקלוגה הראשונה" של ורגיליוס, משחזר את הזמנים הקשים מבחינה פוליטית של שנת 1936 באמצעות השכחתם, ובאופן ספציפי אצל פרויד, באמצעות הפגשת הקורא עם תרגיל אקדמי לכאורה של אנליזה עצמית המתמקד בנחת ובאורך רוח בזיכרון ישן.

"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" איננה רק חקירה של כשל זיכרון; היא גם מייצרת כשל כזה. מכתבו של פרויד מדלג, שם בסוגריים, ואפילו מאפשר לשכוח את ההווה המאיים באמצעות שקיעה למחוזות העבר. עם זאת, למרות שהתמונה העולה מהזיכרונות איננה ברורה ומובנת, היא בכל זאת תופסת היסטוריה רבת פנים של העצמי, היסטוריה, שכפי שאראה בסופו של תהליך הקריאה שלנו, מחוברת באופן עמוק למודוס הקינה של פרויד בהווה. יש לדייק ולומר כי למרות שהטקסט של פרויד מעלה היסטוריה של העצמי, אין הוא היסטוריה במובנה הרגיל. בהקשר של הטקסט של פרויד, המונח היסטוריה חוטא לרצף הטקסטואלי. "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" איננה היסטוריה במובן הכרונולוגי, אלא זהו טקסט המשקף תודעה הבנויה מחוויות ששייכות לתקופות שונות בחיים ושהן אינן ברורות מיצוע. הטקסט של פרויד מקשר ביניהן לא באופן לינארי רציף, אלא דרך רצף לא מודע אסוציאטיבי. כיצד, אם כן, הופך בליל זיכרונות למובן?

תשובה לשאלה זו נמצאת לדעתי בשאלה שמפנה פרויד לאחיו על האקרופוליס בשנת 1904: "האם אתה עדיין זוכר?", ושאלה זו מופנית מחדש שלושים ושתיים שנים לאחר מכן לחברו, רומן רולן, כמו גם אל קוראיו העתידיים של המכתב: "האם אתה זוכר?", "האם אתם זוכרים?". שאלה זו, "האם אתה זוכר?", קושרת את חוויית הילדות של פרויד עם חוויית הבגרות, היא קושרת את העולם של 1904 עם העולם של 1936, וייתכן שאף ניתן לראות אותה כשאלה הקושרת את ההווה של הטקסט של פרויד עם עתידו, שייחשף (כמו שמבנה הלא מודע דורש, בדיעבד) בהווה שלנו. "הפרעת זיכרון על האקרופוליס" הוא טקסט החושף את פעולת הזיכרון הלא מודעת, האסוציאטיבית, שמתרחשת באמצעות קשרים בין דברים שונים, קשרים עדינים שקיימים בין דברים קטנים וגדולים. אפשרות ההיזכרות תלויה אם כן בטוויית קשרים כאלה.

האנלוגיה של פרויד שמשווה דבר קטן לגדול מעוררת את הזיכרון. היא גרמה לנו, לדוגמה, להיזכר ב"אקלוגה הראשונה" של ורגיליוס, לשים לבנו לתפרים הטקסטואליים הקושרים בין הטקסט של פרויד לזה של ורגיליוס. אנו הולכים בעקבות סימני העקבות של ורגיליוס בהשוואה שעורך פרויד בין דבר קטן לגדול, ונחשפים תוך כדי כך לזרם האסוציאציות הלא מודע שמעורר הטקסט של פרויד. בו בעת, הקריאה באקלוגה הראשונה בצמוד ל"הפרעת זיכרון על האקרופוליס" מובילה אותנו למפגש עם הלא מודע העתיק.

בעקבות הלא מודע העתיק

נתחקה כעת אחר גילוייו של הלא מודע הווירגיליאני. ורגיליוס שותל את האנלוגיה בין דברים קטנים לגדולים בפיו של טיטירוס המספר למליבויואוס על אודות ביקורו ברומא:

urbem quam dicunt Romam, Meliboeae, putavi
stultus ego huic nostrae simile, quo saepe solemus
pastores ovium teneros depellere fetus.
Sic canibus catulos similis, sic matribus haedos
Noram, sic parvis componere magna solebam.
Verum haec tantum alias inter caput extulit urbes
Quantum lenta solent inter viburna cupressi. (Ec.1. 19-25)

כרך אשר "רומא" הוא שמו, אני, מליבויואוס, השבתי,
כסיל שכמותי, כי כמותו כעירנו, אליה הרגלנו,
אנו, חברת הרועים, להוריד את פרי בטן כבשינו.
כך, מדמיון הכלכלב לכלב, ועז לגוריה,
(אלה אכיר) את הקט להשוות לגדול התרגלתי.
אפס, על כל הכרכים הלה בראשו מתגבה,
כפי שהברוש מתנשא על שיחי המורן הצנוע.

על פני השטח, המונולוג של טיטירוס נועד להלל את רומא כעיר העולה על כל ערי השדה. טיטירוס מבדיל את רומא, שבמסורת נחשבת כאם לבניה הרומאים, מיתר ערי איטליה. מסקנתו של טיטירוס היא שאין להשוות את רומא לעיר אחרת, וזוהי הסיבה לכך שהיא כה נערצת. ייתכן כי הסיבה לתובנותיו האחרונות של טיטירוס קשורה לכך שבזכות רומא השיג לעצמו את חירותו ושהוא, לא כמו הגולים מאדמותיהם, אינו מאוים בהפקעת האדמות והרכוש. אותנו מעניין באופן מיוחד עולם האסוציאציות שלו. כרועה, כאיש פשוט החי בעולם הטבע בהרמוניה, טיטירוס יודע באופן אינטואיטיבי להשוות דברים קטנים עם גדולים: parvis componere magna. ידיעתו מבוססת על אינטימיות עם המעגל הטבעי של החיים: לכלבים דומים לכלבים ואילו גדיים דומים לאימותיהם. המיומנות הלשונית של טיטירוס, ביחד עם כשירותו המושגית לתפוס את הקשר בין דברים קטנים וגדולים, מיוחסת כאן להיכרות הכפרית עם מנגנון החיים: צאצאים דומים למולדיהם. אולם, הטקסונומיה הפשוטה של טיטירוס בוגדת בו ברגע שהוא פוגש בדוגמה המנוגדת לאותו מובן מאליו. אופייה יוצא הדופן של רומא ביחס לערי השדה מסביב מורה על הבדל שאין לגשר עליו, על היעדר בסיס להשוואה. רומא מובנית כעיר שלא ניתן להשוות אליה; כמו דמות אידיאלית או נשגבת של הורה שהבן אינו מסוגל להתחרות בו, כך רומא נישאת מעבר לדוגמאות אחרות של ערים ומעוררת יראה וכבוד. דרך המפגש עם רומא, טיטירוס מצליח להבין ולהפנים לראשונה את עיקרון ההבדל

והשונוות. הפנמתו של עיקרון זה הוא ביטוי של התפקחות פוליטית, ובכלל של התבגרות אינטלקטואלית ורגשית. טיטירוס מבין עתה שאמונתו הקודמת בעקרון הזהות והדמיון בין דברים, היא אמונה ילדותית ונאיבית. במבט לאחור הוא מבין שהיה "כסיל". המונולוג משקף תהליך של מודעות עצמית המוביל אותו לחשוף את הווייתו הקודמת כהויה בלתי מפותחת, נאיבית, של העצמי. מעבר לכך, אנחנו יכולים לראות בשלב שמקדים להתפקחותו ביטוי ללא מודע של טיטירוס, זה שנותן מקום לאנלוגיות הנעשות כאילו מעצמן. ההתפקחות משלב הלא מודע באה לידי ביטוי בפעלי העבר, "חשבת", "ידעת" (putavi, noram). השימוש בשני פעלים קוגניטיביים אלה בצורת העבר אופיינית לשיח ההתפקחות מאשליה, אך גם מסמנת את התהליך למודעות עצמית. התמריץ האונטולוגי של טיטירוס לראות דווקא את השונה על פני הדומה בין דברים הוא ששולט עכשיו בתודעתו. יכולת ההבדלה של טיטירוס ניכרת גם במודעותו להבדל שקיים בין האני של "אז" לאני של "עתה".

קריאה השוואתית בין האנלוגיה של טיטירוס לזו של פרויד חושפת את הלא מודע של טיטירוס. ההשוואה בין הטקסט של ורגיליוס לזה של פרויד מפוגגת את ההארה והלוגיקה ומחזירה לתמונה, או ממקדת אותנו בזרם האסוציאטיבי של החיבורים וההשוואות שטיטירוס מעיד על עצמו שהוא יודע לערוך ללא התכוונות מיוחדת. טיטירוס, בדומה לפרויד, חושף זיכרון של זקן המכיל חוויות חיים סותרות. שכבות חיים שונות הנערמות זו לצד זו, שדרות בכפיפה אחת ללא סדר המושל בהן: החוכמה הכפרית והעירונית, הפשטות והבשלות. טיטירוס הוא מי שלמד בעל כורחו להבדיל בין דברים שונים אך גם זה שחי באופן זורם וטבעי את החיבורים בין דברים דומים. חשיפת ההשוואה בין דברים קטנים לגדולים כתוצר של זרם האסוציאציות הלא מודע של טיטירוס מתאפשר רק בעתיד, כאשר האנלוגיה שלו מהדהדת מחדש בטקסט של פרויד.

קינחו של פרויד

ההשוואה האפולוגטית של פרויד בין חוויה אישית (צנועה) לבין אירוע היסטורי רב משמעות, היא השוואה שזיהינו כתוצר מובהק של שפת הלא מודע. עם זאת, השוואה זו מקפלת בתוכה גם את תמצית פרויקט חייו של פרויד. "ניסיתי זאת", הוא כותב לרולן, "קודם כול על עצמי, אחר כך על אחרים, ולבסוף, בצעד נועז, גם על המין האנושי כולו".⁵³ כפי שמזכיר פרויד לרולן, תמיד היו חשובים ובלתי נמנעים בעיניו הקשרים והאנלוגיות בין דברים ייחודיים לאוניברסליים, בין גילויים אישיים המבוססים על אנליזה עצמית לבין חקירות תאורטיות בנפש האדם והתרבות. אך מבנה האנלוגיה שבאמצעותו מצמיד פרויד דברים קטנים וגדולים הוא פנימי למחשבתו גם במובן חשוב נוסף: עבור פרויד זהו המפתח להתרת התסבוכת בין הזמנים השונים, בין העבר להווה, תסבוכת שעליה הוא חושב פעמים רבות במושגי היחסים שקיימים בין האב לבן. האם האב והבן דומים? האם

53 פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 228.

הם שונים? האם העובדה שזיגמונד פרויד הוא הבן של יעקב פרויד מונעת ממנו לחוש את הקשר לתרבות העתיקה של העולם הקלסי, או האם שונותו מאביו היהודי, מאפשרת לו להיות בכל זאת בן חוקי של התרבות האירופית? לא זו בלבד שהעמידה של פרויד על האקרופוליס מעוררת רגשות פילהלניים, אלא היא אף מחזירה את פרויד למשיכתו העזה לתרבות הקלסית, ובכלל זה נמנית כמובן גם רומא הנערצת עליו במיוחד.⁵⁴ האם הוא צאצא לגיטימי של רומא? האם לזיקתו לרומא הצדקה פנימית?⁵⁵ פרויד חושף כאן את הקשר האמביוולנטי שיש לו עם העולם העתיק, המערב רגשות של הערצה ויראה, המקדמים ומעודדים פעולות של אסימילציה ושל הפרדה, ממש כמו ביחסיו עם האב היהודי:

כבר בהעלאת הנושא של יוון והאקרופוליס יש רמז לעליונות הבנים. אבא שלנו היה סוחר, לא הייתה לו השכלה תיכונית, אתונה לא הייתה משמעותית במיוחד עבורו. מה שהפריע לנו ליהנות מהנסיעה לאתונה היה אפוא רגש של כבוד למתים (Pietät).⁵⁶

אהבת העולם העתיק של הבן היא סימן ההיכר של היריבות האדיפלית שלו. היותו יהודי, ובייחוד בזמן שבר היסטורי, מסמלת זהות ודמיון עם האב. מרים לאונרד מבינה את שני הקטבים הללו של חוויית הבן כמתחרים זה בזה, כשהאחד מוציא את השני: "Judaic filial piety ultimately wins out over Hellenic Oedipal rivalry".⁵⁷ האם נכון לראות באמירה הזו של פרויד אמירה שחותמת את זהותו כזהות יהודית נבדלת ובדלנית? האם הזהות היהודית של פרויד גברה על כמיהתו לזהות אירופית? נדמה לי שהתמונה המתקבלת אינה דיכוטומית. ניתן למצוא סימוכין לכך בדברי הסיכום של פרויד. פרויד נפרד מקוראו תוך שהוא מעלה אל פני השטח את זקנתו, את חוליו, את שבריריותו. מתוך שברו של ההווה ומתוך האופק המאיים של חוויות הפליטות והגלות שמצפות לו הוא מסכם את המהלך האנליטי שעשה עד כה בחיבור באמצעות דימוי הלקוח מתוך האפוס הרומאי, ה"אֵינְאִיס" של ורגיליוס. החיבור האורגני של הדימוי הרומאי לעולמו היהודי הוא ההוכחה שלנו לכך שהדברים הנבדלים לכאורה, ארוגים למעשה זה בזה על ידי הטקסט. "כבר בהעלאת הנושא של יוון והאקרופוליס", כותב פרויד, עולה הקשר והזהות עם האב היהודי, קשר שהוא מכנה בשפתו של ורגיליוס: (filial piety) Pietas. הוא משתמש, על כן, בשורש

54 רומא מתפקדת כנוכחות נפקדת ב"הפרעת זיכרון על האקרופוליס". על מקומה החשוב של רומא בעולמו של פרויד ראו: Elizabeth J. Bellamy, *Translations of Power: narcissism and the unconscious in epic history*, Ithaca NY: Cornell University Press, 1992, pp. 38–81.

55 מהזהותו הגלויה של פרויד עם דמותו של חניבעל ב"פירוש החלום", ניתן ללמוד על הצורך של פרויד לאמץ לעצמו גיבור תרבות שמי על אף הערצתו לרומא, היקרה לנאורות הגרמנית. ראו למשל: Liran Razinsky, *Freud, Psychoanalysis and Death*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 80.

פרויד, הערה 1 לעיל, עמ' 237.

56 Leonard, הערה 19 לעיל, עמ' 186. וראו גם: התייחסות דומה בספרו של ירושלמי, הערה 13 לעיל, עמ' 47.

הלטיני של המינוח Pietät בגרמנית. ורגיליוס מספר באפוס את סיפורו של איינאס, הגיבור הטרויאני, שעם תום המלחמה יצא בעידוד האלים אל המערב כדי להקים עבור קומץ אנשיו שנותרו בחיים בית באדמה רחוקה. ורגיליוס הוא גם המשורר שמכנה את הגיבור המייסד של רומא, אינאס פיוס (Pius Aeneas) כלומר, בעל יראה ומחויבות. פייטס היא מונח עמוס משמעויות עבור הרומאים המכוון לאחריות מוסרית, דתית, פוליטית וגם משפחתית. הפייטס של איינאס מכוונת לכן גם ביחס לאביו, אנחזיס.⁵⁸ לכן, מבעד הדימוי הוורגיליאני הזה מגיחה החוצה קינתו של פרויד על אביו, על עולם שנחרב, על זהותו המפורקת כיהודי אירופי. פרויד מאשר את זהותו היהודית בכך שהוא מנחה את מבטינו אל עבר דימוי שחקוק בזיכרון החזותי האירופי, ומצביע על תמונת הבן, איינאס, הנושא את אביו אנחזיס על כתפיו, על רקע עתיק של עיר בוערת.

אוניברסיטת חיפה

58 Was uns im Genuß der Reise nach Athen störte, war also eine Regung der Pietät. מושג הפייטס במסורת הרומית בכלל ובהקשר ההיסטורי של ורגיליוס בפרט, מכיל רבדים שונים של קשר של כבוד, מסירות ואחריות מצד הבן לאב. הפייטס של ורגיליוס מושתתת על יחס כבוד למסורת הרומית לרעיון האב (pater) והמולדת (patria) כאחד. ורגיליוס רואה באפיונו של איינאס כפיוס או כבעל פייטס שילוב של כבוד ביחס למסורת האבות, יחס של אחריות ויראה כלפי אביו הזקן, אנחזיס, האב יופיטר, ראש האלים, וכמובן, אב המולדת העתידית (אוגוסטוס).